

JERZY KOCH

Oost-West-Zuid oftewel extramurale gebieden

Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Bibliotheek

Reeds in het stadium van prille volwassene had onze vakgroep in Poznań behoefte aan een grotere werkingssfeer en kwamen wij op het idee om buiten de door ons aangeboden didactiek en individueel bedreven wetenschap te treden. Vanaf het begin was de combinatie van Nederlandse Studies en Afrikaans, later Zuid-Afrikaanse Studies, een stimulans en uitdaging, te meer daar wij in een anglistische omgeving opereerden en niet, zoals dit in de Midden-Europese regio meestal het geval is, in een germanistische. Onze bedoeling was niet alleen om het onderzoek, zoals ingesteld door alle collega's van de vakgroep en de publicaties van afzonderlijke medewerkers, beter zichtbaar te maken, maar ook om de bestaande samenwerkingsverbanden met vakgenoten te versterken en nieuwe relaties binnen de regio en daarbuiten te smeden.

Verzelfstandiging en verwetenschappelijking, bevordering van coöperatie of kwalitatieve en kwantitatieve versterking – wij allen kennen dergelijke termen uit het politieke Nederlands of de ambtenarentaal waarmee het beleid ten opzichte van het tertiair onderwijs en extramurale neerlandistiek beschreven wordt. Op zich is daar niets verkeerd mee, maar met regelmaat rijst wel de vraag naar de werkelijke invulling en naar de met een dergelijk beleid verbonden concrete verwachtingen van vakgenoten, de eigen universiteit of sponsors. Met andere woorden hoe bevorder je de ontwikkeling van je eigen vakgroep zonder al te veel concessies te moeten doen, laat staan zonder te veel naar de mond van anderen te moeten praten. Wij dachten dat de beste manier om onze eigen koers te kunnen varen, en tevens om al onze inspanningen op het terrein van didactiek en wetenschap een extra duwtje te geven, de opbouw van een nieuw samenwerkingsforum was. Wat kon ons een zekere dosis van vastheid en vrijheid tegelijkertijd geven, wat zou verplichtend werken zonder een al te pertinente verbintenis te scheppen?

Het meest bevredigende antwoord op deze vragen luidde: een periodiek. Het resultaat was de oprichting van het tijdschrift met als titel *Werkwinkel* en – conform de door ons bestreken vakgebieden – met een ondertitel in drie talen: Engels, Nederlands en Afrikaans (*Journal of Low Countries and South-African Studies, Tijdschrift voor de Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Studies, Tydskrif vir die Nederlandse en Suid-Afrikaanse Studies*). Zo bouwden wij geleidelijk een kring van samenwerkende auteurs en gewillige peer-reviewers op, nodigden leden van de adviesraad uit en breidden aanhoudend onze werkingssfeer uit, met het resultaat dat ons tijdschrift na vier jaar het maximale aantal punten werd toegekend op de lijst geaccrediteerde tijdschriften van het Poolse Ministerie voor Hoger Onderwijs en Wetenschap en een gevorderd proces van internationale accreditatie.

Wij zijn nu een paar jaar ouder en achten ons rijp genoeg om naast deze periodiek ook nog met de publicatie van een boekenreeks te beginnen. Voortbouwend op de ervaringen met het redigeren en uitgeven van het tijdschrift en dankzij het samenwerkingscircuit in wording, waarop wij altijd terug kunnen vallen, zijn we tot de conclusie gekomen dat het ook tot de mogelijkheden moet behoren om de *Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Bibliotheek / Biblioteka Niderlandzka i Południowoafrykańska* uit te geven. We gaan zelf deze uitdaging aan en hopen naar deze nieuwe taak te kunnen groeien.

Het eerste deel in deze boekenreeks was de dissertatie van Urszula Topolska over de Nederlandse kritiek en de zogenaamde allochtonenliteratuur ook al gebruikte de auteur doelbewust deze BNTL-term niet in de titel van haar boek: *Od literatury gąstarbeiterów do literatury niderlandzkiej (1993-2003): debiuty pisarzy niderlandzkojęzycznych o podwójnych korzeniach kulturowych w perspektywie historycznoliterackiej* [Van gąstarbeiderliteratuur tot Nederlandse literatuur (1993-2003): Debuten van Nederlandstalige schrijvers met een dubbele culturele achtergrond in literair-historisch perspectief] (2009). Het ging hier om een handelseditie van het proefschrift, geschreven onder mijn begeleiding, dat in het voorjaar van 2007, enkele maanden na de verdediging in oktober 2006, genomineerd werd tot de prestigieuze Józef Maksymilian Ossoliński-prijs voor jonge onderzoekers. Dit boek haalde de laatste ronde van de beste vier verhandelingen in Polen.

In de brede publieke discussie in Nederland wordt de integratie van immigranten dikwijls als mislukt geacht. Deze indruk wordt versterkt door het simpele feit dat men nog steeds op wantrouwen en barrières tussen allochtonen en autochtonen stoot. Met haar onderzoek heeft U. Topolska bewezen dat dit oordeel niet geheel aan de realiteit beantwoordt. De auteur liet zien hoe processen van de multiculturaliteit het literaire discours beïnvloedden en hoe de immigranten stelselmatig naar het centrum van het Nederlandse literaire systeem doordrongen. Het boek behandelt de receptie van de werken van immigranten binnen het Nederlandse literaire systeem.

Dit eerste deel in de reeks werd in het Pools uitgegeven omdat een van de redenen om de *Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Bibliotheek / Biblioteka Niderlandzka i Południowoafrykańska* op te richten, het bekendmaken was van ons onderzoek aan Poolse collega's die de studies van andere talen of verwante disciplines vertegenwoordigen. Voor de hedendaagse Poolse lezer, die nauwelijks met de multiculturele kwestie geconfronteerd wordt, vormt *Od literatury gąstarbeiterów do literatury niderlandzkiej* [Van gąstarbeiderliteratuur tot Nederlandse literatuur] een inzichtgevende kennismaking met de ervaringen van Nederlanders op het interculturele gebied en dit helpt tevens om het imago van Nederland in Polen, dat op veel plaatsen eenzijdig is, te veranderen. Door de toenemende migratie staan ook zeker Polen veranderingen in de etnische samenstelling te wachten. De uitgebreide studie van Topolska kan de lezers in Polen een inzicht geven dat de literaire canon als gevolg van migratie door elementen uit andere culturele tradities verrijkt kan worden. Daarom is dit boek gekozen als het eerste deel van de Bibliotheek.

Redactionele werkzaamheden aan het tweede Poolse boek zijn volop aan de gang, maar intussen beraamden we in 2008 het plan om met een Nederlandse publicatie naar voren te komen die dichtbij onze belangstelling voor het vreemde en de ander staat, zoals in het eerste boek van de reeks werd aangetoond.

Oraties gebundeld

In de onderhavige bundel bieden we een zestal professorale oraties uit de afgelopen jaren: – in alfabetische volgorde – van Ena Jansen, Michiel van Kempen, Marlene van Niekerk, Pamela Pattynama, Olf Praamstra en Wim Rutgers. De aanleiding tot deze publicatie was de overtuiging dat de teksten allemaal over de zogenaamde 'randgebieden' van de Nederlandse literatuur handelen (ik zal later verder op deze kwestie dieper ingaan) en dat het de moeite waard is om ze nog eens uit de periode 2003-2008 te lichten en voor te leggen. De belangstelling voor de (post)koloniale Nederlandse literatuur onder de extramurale neerlandici vormde de basis voor dit besluit.

In tegenstelling tot de gebruikelijke publicaties in brochurevorm van inaugurele redevoeringen als gelegenheidstoespraken, biedt deze bundel een nieuw perspectief op de oraties omdat ze hier voor het eerst naast elkaar staan. Het proces van een aandachtige lectuur van elke tekst opnieuw, zoals trouwens van het redigeren van het gehele boek, was heel betekenisgevend proces; hopelijk zal dit ook de lezers aanstaan. Het inzicht dat wij als redacteurs, maar ook als inleiders hebben verkregen, was niet alleen dat van overeenkomsten maar ook van verschillen (uiteenlopende manieren van bibliografische annotaties en literatuur-

verwijzingen kunnen symbool staan voor de diversiteit van aanpak en methodologie). Tegelijk valt het op dat alle zes auteurs naar elkaar verwijzen: Jansen refereert naar Pattynama, Van Kempen naar die twee en ook nog naar Rutgers naar wie ook Praamstra verwijst, Van Niekerk doet dit met Jansen enzovoorts. Men betreft elkaars onderzoek bij eigen projecten, komt een kijkje nemen, laat zich inspireren. Je ziet de wederzijdse verbindingen, aanvullingen en afhankelijkheid, soms niet ontdaan van polemische ondertoon en kritische commentaar. De teksten zetten niet alleen standpunten binnen hun eigen gedemarqueerde discipline neer, maar ze belichten elkaar en scherpen op een zekere manier de kijk van de lezer aan. Gezamenlijk gaan ze ineens veel meer betekenen dan separaat zonder dat ze hun oorspronkelijke, individuele invalshoeken verliezen. (Zij vormen nu als het ware een archief volgens de term van twee auteurs in deze bundel – Pamela Pattynama en Ena Jansen; zij gebruiken dit begrip, in navolging van Foucault en postkoloniale onderzoekers, respectievelijk voor het Indische reisarchief en het debat over de grenzen en status van de Indische literatuur én voor de verzameling teksten die verband houden met Eva/Krotoa. De oraties zijn van dezelfde orde, ze roepen steeds weer tot interpretatie op.) Samengevoegd beschikken de teksten over meer zeggingskracht, zoals gedichten die gebundeld zijn in een poëziebloemlezing. Dankzij het in de anthologie toegepaste selectie criterium krijgt een nieuwe (poëtische of literaire) tendens meer kansen om zich des te sterker af te tekenen. Het was ook het idee achter deze bundeling om een kritische tendens te laten doen uitkomen.

In het geval van deze oraties bestaat het nieuwe niet zo zeer in het opdissen van onbekende feitelijkheden. Terecht schrijft Jansen dat haar onderzoek geen nieuwe feiten aan het licht wil brengen en deze bekentenis is, naar het schijnt, ook van toepassing op andere auteurs. In eerste instantie gaat het erom nieuwe standpunten te creëren, voortdurend van optiek te wisselen en nieuwe uitkijkposten te construeren. De omtrekken van de nieuwe benadering tot bepaalde delen van de Nederlandse literatuur en – niet te vergeten – de literatuurstudie die hier in het voorbijgaan ‘randgebieden’ genoemd kunnen worden, komen in dit boek heel duidelijk naar voren. Theo D’haen gaat in zijn inleidend essay extensief daarop in. Hij bewijst dat de oraties het herlezen waard zijn en tot her-lezingen kunnen leiden. Mij dunkt trouwens dat dit proces niet alleen bij de lezers teweeggebracht kan worden maar ook bij de auteurs zelf want elke professor die zijn ambt aanvaardt, formuleert niet alleen een aantal stellingen, maar maakt tegelijk een bijzonder egodocument op. De oratie is op zich geen afzonderlijk genre binnen de literatuurkritiek of literaire historiografie. En toch – om maar even op Rutgers’ betoog over de historische ontwikkeling van diverse vormen van kritiek in te haken – kan de oratie gezien worden als een specifieke vorm van literatuurbeschouwing die zowel tekens van academische literaire kritiek vertoont als ook gefundeerd is op literatuurwetenschappelijke en literair-historische beginsels.

Het spreekt vanzelf dat de oratie zoals andere 'adresgenres' (brief of toespraak en niet te vergeten het afscheidscollege) een aantal vaste bestanddelen heeft, bijvoorbeeld de aanspreekformule aan het begin of de dankbetuiging op het eind. Bij de aanvaarding van een professoraal ambt hoort eveneens dat men de eigen discipline in ogenschouw neemt, dikwijls door rekenschap af te leggen van wat men deed, doet en van plan is te doen. De manier waarop men dit ambt wil bekleden en het programma voor de toekomst worden soms expliciet verwoord. Nog vaker zijn ze indirect aanwezig, op een immanente manier zoals dit het geval is met impliciete poëtica in literaire werken. Elke auteur van de bijeengebrachte oraties doet dit op zijn of haar specifieke manier. Rutgers doet dat rechtstreeks door concrete instellingen in Nederland, Suriname of op de Antillen te noemen waar hij de banden mee wil versterken en samenwerken. Pattynama geeft niet zozeer een visie op haar discipline, de Nederlands-Indische literatuur, maar veel meer op de manier waarop ermee omgegaan wordt in de Nederlandse literatuur. Praamstra benadrukt dat de Nederlandstalige literatuur van Zuid-Afrika onderbelicht is en wil ernaar streven om daarin de komende jaren verandering te brengen; hij noemt in deze context andere instellingen in het buitenland waar *Dutch Studies* in het curriculum staan.

In de meeste gevallen behouden de hier afgedrukte schriftelijke bewerkingen van de uitgesproken redes dergelijke vaste elementen van een oratie. Maar zijn ze daardoor werkelijk alleen gelegenheidsteksten gebonden aan een bepaald moment? Of anders gesteld – vormen zij tot nu toe toevallig niet een soort blinde vlek in de literatuurbeschuwing? Indien het antwoord enigszins bevestigend luidt, dan kan deze bundel zonder meer gezien worden als een pleidooi om de oratie meer als een kritisch subgenre te beschouwen, ook al gaan beide inleiders van dit boek meer in op de inhoud van de teksten dan op het repertoire van gebruikte stijlmiddelen, retorische grepen, autoriteit van aangevoerde mannen en vrouwen van wetenschap.

We hebben niet zomaar besloten deze oraties te bundelen en ze te omzomen met een inleidend essay van een Vlaamse anglist en een afsluitend naword van een Poolse neerlandicus. Wanneer Pattynama in haar bezinning over de zogeheten Nederlands-Indische literatuur naar een studie verwijst waarin gesteld wordt dat de Nederlandse beeldvorming over niet-westerse culturen sinds de eerste helft van de 19^e eeuw bijdraagt aan natievorming en nationale identiteit (p. 50) dan word je bij het herlezen daarvan genoopt te denken: en hoe zit het dan met deze oraties? Vormen zij ook niet een sprekend bewijs dat men op een andere manier begint te reflecteren over de – al dan niet nationale – identiteit? De auteurs van deze bundel doen dat weliswaar aanvankelijk binnen de literatuurstudie maar vertrekken vanuit de literatuurwetenschap en -geschiedenis in de richting van het bredere terrein van de cultuurwetenschappen, omdat zij met de onder loop genomen

literaire processen, onderzochte schrijvers en geanalyseerde teksten op zoek zijn naar de koloniale ander, de ander als zodanig, de ander in zichzelf... Wat Van Kempen in de eerste bladzijden over zijn aanpak zegt, kan zonder meer uitgebreid worden op de co-auteurs: "mij intrigeert die andere kant" (p. 66). Dit is een bestendig element van alle oraties, een rode draad die door de teksten loopt.

De 'andere' kant impliceert immers het bestaan van 'deze' kant, ook al was dit maar de thuishaven van het vak zelf. De auteurs zelf behoeven geen inleiding, zij zijn welbekend zowel onder hun collega's als ook bij een breder lezend publiek. Maar laat mij even de plichten van de chronograaf nakomen en uit louter redactionele boekhouding vermelden in welke hoedanigheid onze zes auteurs hier optreden: Ena Jansen – bijzonder hoogleraar *Zuid-Afrikaanse letterkunde* aan de Universiteit van Amsterdam (2003), Pamela Pattynama – bijzonder hoogleraar *Koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis* aan de Universiteit van Amsterdam (2005), Michiel van Kempen – bijzonder hoogleraar *West-Indische letteren* aan de Universiteit van Amsterdam (2007), Wim Rutgers – buitengewoon hoogleraar aan de Universiteit van de Nederlandse Antillen met leeropdracht *Literatuurwetenschap en literatuurgeschiedenis, in het bijzonder met betrekking tot de lokale en Caribische literatuur in betrokken talen* (2007), Marlene van Niekerk – bijzonder hoogleraar benoemd op de *Africa Chair* van de Universiteit Utrecht (2008) en Olf Praamstra – bijzonder hoogleraar aan de Universiteit Leiden met als leeropdracht *Nederlandse literatuur in contact met andere culturen* (2008).

We zijn hen allen dank verschuldigd omdat zij meewerkten aan het voor deze bundel noodzakelijke her-redigeren van de bijdragen die in oratieformaat op de een of andere manier reeds publiekelijk werden gemaakt. Dat alle auteurs goede kennissen en vrienden zijn, sommigen zelfs al meer dan twintig jaar, vergemakkelijkte aanvankelijk het werk aanzienlijk. Maar later was het voor ons, in onze hoedanigheid van de redacteurs, niet altijd even geriefelijk om de makers van de teksten met allerlei voorstellen van modificaties en wijzigingen te benaderen. Toch hebben zij altijd voorkomend en welwillend gereageerd.

Over de samenstelling van de groep auteurs wil ik nog een opmerking kwijt. In de laatste fase van het redigeren viel mij bij het herlezen van de oratie van Wim Rutgers zijn eerlijke bekentenis op dat hij het begin jaren tachtig moeilijk vond om als criticus de nieuwe vorm van vrouwelijk schrijven te duiden (hij doelt in zijn tekst op de romans van Astrid H. Roemer [p. 101]). En ik realiseerde me voor de eerste keer dat ik helemaal voorbij ben gegaan aan het feit dat de helft van de medewerkers aan dit boek vrouwelijke auteurs zijn. Dit is hoogstwaarschijnlijk ook de meeste lezers ten deel gevallen. (Trouwens, de helft van het tweekoppig redactieteam van dit boek is ook vrouwelijk en zonder de inspanning van Ewa Dynarowicz zou dit boek er heel anders uitzien indien überhaupt mogelijk!) Niet alleen in het creatieve schrijven – denk maar aan de inbreng van vrouwen in de

Surinaamse, Antilliaanse of Afrikaanstalige schrijfkunst van de afgelopen drie decennia – maar ook in de literatuurbeschouwing is in het jaar 2009, meer dan een kwarteeuw later, de presentie van vrouwen niet meer opmerkelijk, eerder vanzelfsprekend. Of misschien toch, maar dan wel op een averechtse manier. De hier aangesneden problematiek gaat dikwijls op een onlosmakelijke wijze gepaard met het gender- en andere perspectieven waar vernieuwende kijk van de ooit stemloze en gemarginaliseerde nog steeds een grote rol speelt.

Canon(s) geproblematiseerd

De kwestie van de canon loopt als een rode draad door de oraties. De canon wordt nadrukkelijk geproblematiseerd door Praamstra, Rutgers en Van Kempen, maar wordt ook te berde gebracht door de anderen. Geen wonder, want zelfs op het internet krioelt het, zoals Olf Praamstra terecht opmerkt, van lijsten met boeken die iedereen gelezen moet hebben (pp. 141-143). Nederland lijkt sinds een aantal jaren overspoeld door een golf van canonisaties – van de canon van het vaderlandse verleden tot de historische e-canon van Fokke & Sukke. Een echte rage. Kortom, de canon is nu algemeen goed geworden en staat centraal hoogstwaarschijnlijk omdat de Nederlandse identiteit niet langer vanzelfsprekend is.

De canon, al dan niet literair, veronderstelt het bestaan van een vaste kern, een soort centrum dat door allerlei handelingen van wetenschappers, journalisten en andere literatuur- en cultuurbeschouwers omschreven wordt. Onmiddellijk rijst er dan de vraag naar de periferie en het mechanisme dat deze tweedeligheid centrum–marge doet ontstaan. Praamstra, laten we even zijn gedachtegang vulgariseren, heeft het over de vraag of en in welke mate de Nederlandstalige literatuur deel uitmaakt van de wereldliteratuur en haar canon. De zichtbaarheid van de Nederlandse literatuur in de wereld is ongetwijfeld beperkt; dat is een gemeenplaats. In welke mate de grootte van het taalgebied en de kracht en de uitstraling van de cultuur daar de oorzaak van is, wordt in alle schakeringen bediscussieerd, maar dit is geen Nederlandse aandoening, ook andere landen lijden daaraan (en daaronder). Een vriend van mij die medicus is, merkte onlangs op dat het misschien niet veel zin heeft om in Polen in de ontwikkeling van allerlei wetenschappen en technologieën te beleggen als wij op deze gebieden moeilijk kunnen meedingen met de rest van de wereld. Zou het niet beter zijn, zei hij provocerend, om in de literatuur te investeren? Met enkele winnaars van de Nobelprijs in de literatuur doet de Poolse letterkunde het aanzienlijk beter dan in andere disciplines, tenminste als we Nobelprijs als maat nemen. Maar zelfs met Henryk Sienkiewicz (1905), Władysław Reymont (1924), Czesław Miłosz (1980) en Wisława Szymborska (1996) blijft de Poolse letterkunde in de kantlijn van de grote

letterkundes op deze globe en vertoont *grosso modo* gelijkenissen met andere, zoals de Nederlandse, die tot nu toe niet met een Nobelprijs werden onderscheiden.

Pool en neerlandicus zijnde zou ik werkelijk de laatste zijn om op basis van dergelijke criteria de Nederlandstalige literatuur af te schrijven. Literaire prijzen, vertalingen naar vreemde talen en buitenlandse belangstelling voor taal, letterkunde en cultuur worden als zodanig gebruikt maar geen van hen is toch een zuivere maatstaf. Is er een ontkomen aan dergelijke canonvormende handelingen? Toen ik in de oratie van Van Niekerk op een verwijzing naar Deleuze en Guattari en hun manier van omgaan met de van oorsprong kafaiaanse term 'kleine literaturen' stootte, begon ik mezelf af te vragen of men de Nederlandse literatuur niet opnieuw moet uitvinden als juist een kleine literatuur om aan de geijkte zienswijze op de Nederlandstalige literaire cultuur te ontsnappen? Ik dacht in eerste instantie vooral aan haar (post)koloniale compartiment. Franz Kafka pende in zijn dagboek enkele alinea's opmerkingen over het fenomeen van *kleine Literatur* neer (vertrekkende van de positie van de Joodse literatuur in Warschau en Praag boog hij zich over de 'kleine literatuur' als de literatuur van een minderheid die zich van een grotere taal bedient en niet van de literatuur die in een kleine taal ontstaat). Het betekenisveld waarin Franz Kafka de term in 1911 hanteerde en later in 1975 beide Fransmannen, de ene filosoof en de andere psychoanalyticus, in zijn voetsporen traden (en naar hun beeltenis herschiepen), biedt veel ruimte voor een andere benadering van dit onderwerp. Ook al vervult de Nederlandstalige literatuur uit/van/over Nederlands-Indië, Suriname, de Antillen en ook nog Zuid-Afrika en Kongo niet overal en altijd de criteria van de 'kleine literatuur,' is het lonend om dit te ondernemen.

"Het geheugen van een kleine natie is niet kleiner dan het geheugen van een grote, maar het verwerkt het bestaande materiaal daardoor grondiger. [. . .] Wat zich binnen grote litteraturen beneden afspeelt en een niet onontbeerlijke kelder van het gebouw vormt, gebeurt hier op klaarlichte dag; wat daar een voorbijgaande samenloop laat ontstaan, brengt hier niets minder dan de beslissing over aller leven en dood teweeg" (Kafka 1974: 145, 146).¹ Wanneer Franz Kafka het over de voordelen van een kleine literatuur heeft, bewijst hij bijvoorbeeld dat het ontbreken van grote meesters (daar waar menig neerlandicus over klaagt als de positie van de Nederlandse literatuur op de kermis der ijdelheid van de wereldliteratuur ter sprake komt) juist te baat komt. En wat van de Nederlandstalige

¹ "Das Gedächtnis einer kleinen Nation ist nicht kleiner als das Gedächtnis einer großen, es verarbeitet daher den vorhandenen Stoff gründlicher. [. . .] Was innerhalb großer Litteraturen unten sich abspielt und einen nicht unentbehrlichen Keller des Gebäudes bildet, geschieht hier im vollen Licht, was dort einen augenblicksweisen Zusammenlauf entstehen läßt, führt hier nichts weniger als die Entscheidung über Leben und Tod aller herbei" (Kafka 1990: 315, 322).

literatuur buiten het (post)koloniale compartiment? Deleuze en Guattari betogen dat de term *littérature mineure* niet alleen betrekking heeft op een bepaalde literaire traditie maar ook op de omstandigheden en conditie van elke literatuur die binnen een 'grotere' of gevestigde letterkunde functioneert. Zo te zien kan het concept van de *kleine Literatuur* behulpzaam zijn om specifieke esthetische en thematische bijzonderheden naar voren te laten komen. Zou het niet de moeite waard zijn allerlei aspecten van de Nederlandstalige literatuur door het prisma van een dergelijk concept te overdenken? Dat vraagt een andere positiebepaling, vergt een verandering, een wijziging van zienswijze.

Bij het redigeren van de oraties kwam bij mij de gedachte op dat de Nederlandse letteren misschien ergens anders en op een totaal andere manier relevantie hebben dan we allemaal geneigd zijn te verwachten. Neem bijvoorbeeld de culturele concepten die de buitenlandse lezer en toeschouwer beïnvloedden zonder dat dit onmiddellijk in een regen van prijzen resulteerde, zoals de golf van vertalingen van Multatuli in heel het Europa omstreeks de eeuwwisseling van de negentiende en twintigste eeuw dankzij Douwes Dekkers' emancipatorische ideeën, of de opmars van Heijermans' *Op hoop van zegen* (1900) door de Europese theaters, direct na de Amsterdamse première, dankzij zijn geslaagde poging om gestalte te geven aan het idee van de collectieve held. En die twee wilden natuurlijk succes boeken maar probeerden zij dan ook wereldliteratuur te schrijven? Welnee! En toch zijn ze die ingegaan als 'wereldlingen,' om maar de term te gebruiken die C.J. Kelk ooit op Albert Helman toepaste en die Van Kempen in zijn oratie in herinnering brengt (p. 80). Hetzelfde geldt voor de waarde van het werk van Stijn Streuvels voor de Afrikaanse schrijver C.M. van den Heever en voor de Zuid-Afrikaanse *plaasroman*, en de *farm novel* in het algemeen, en de betekenis daarvan weer voor J.M. Coetzee's literatuuropvattingen en -realisaties. Naar aanleiding van zijn analyse van Helman en Debrot gebruikt Van Kempen de extreem meerlagige begrippen 'eenzaamheid' en 'droefheid' die ik in verband breng met het concept van 'melancholie' en 'weemoed' zoals door Van den Heever ontwikkeld om het werk van Streuvels te ontleden en later door Coetzee uitgewerkt om bepaalde eigenschappen te omschrijven van de *plaasromans* van Van den Heever zelf. Coetzee's weemoed (*melancholy*) wordt opgevat als de omweg om de personages via het individualisme en passiviteit tot 'levenslust' (*vitality*) te brengen en tot aanvaarding van het supra-individuele bewustzijn.

De Nederlandse letteren in een andere dimensie gepositioneerd, hebben meer relevantie dan algemeen wordt aangenomen. Maar vertalingen blijven toch de meest gebruikelijke meetlat van het belang van een bepaalde literatuur. Wanneer Praamstra zich verwondert over hoeveel en welke Nederlandstalige boeken bij de beste 1000 boeken in de wereld – of in andere rankings – staan, dan kan ik zijn verwondering niet delen (ook al ben ik dezelfde mening toegedaan). Waarom? Ik

denk aan de grillige receptie van de Nederlandse literatuur in Polen, vroeger en nu, en ik neem aan dat het er elders niet anders aan toegaat, en ik voeg eraan toe: ondanks het uitgestippelde vertaalbeleid van diverse instellingen in de Lage Landen en ondanks het feit dat ze nu meer dan in het verleden rekening houden met de lokale problematiek, verwachtingen, sociale en culturele omgeving waarin het plaatselijke, nationale letterenbedrijf functioneert.

Als we het nu toch over de receptie hebben, wil ik hier een digressie maken, aansluitend bij de diagnose van Praamstra. Ik betreur van mijn kant dat de beroemde Poolse dichter Zbigniew Herbert in zijn essays *Martwa natura z wędzidłem* [Stilleven met paardenbit] (1992) niet met een woord rept over de Nederlandse literatuur. Voor deze uitstekende woordkunstenaar (de zoveelste die het zonder de Nobelprijs (!) moest stellen) en geregelde bezoeker aan Nederland (1967, 1971, 1976, 1988 en 1991) was dit kennelijk een cultuurgebied met een vooral iconografisch geheugen, een land van doekenarchieven en prentenkabinetten maar zeker zonder letteren en bibliotheken. Dat Herberts bundel onder de titel *De bittere geur van tulpen: Holland in de Gouden Eeuw* (1993) in het Nederlands uitkwam, maar dan wel 'tweedehands,' want vertaald uit het Engels en niet direct uit het Pools (en dit bij de presentie van enkele uitstekende Nederlandse vertalers uit het Pools), mag ironisch heten en op een werktuiglijke vergelding van de Nederlandse letteren lijken. Bij mijn weten zijn vertalingen van de Nederlandstalige literatuur in de meeste landen gelukkig reeds voorbij dit punt gegroeid. Dit is in eerste instantie dankzij de ontwikkeling van de neerlandistiek en het opschieten van een groep neerlandistisch geschoolde vertalers, zodat er nauwelijks uitgevers zijn in Polen of Hongarije, Slowakije of Servië die het zouden wagen een literair werk uit een tweede of tussentaal te vertalen.

In welke mate de Nederlandse canon zijn weerspiegeling vindt in de vertaalde werken en in welke mate de vertalingen een eigen buitenlandse canon vormen, is uiterst interessant en een probleem op zich, want niet alleen de vertaler creeert een eigen ruimte die men als transitohaven omschreven kan ("at airports I translate Dutch poems, a suitable activity while in transit," merkt de vrouwelijke interlocutor in Van Niekerks inaugureel verhaal op [p. 124]), ook vertalingen als een geheel functioneren in een andere dimensie dan de originele werken en geven een ander beeld weer dan de originelen. Omdat ieder vogeltje zingt zoals het gebekt is, breng ik deze kwestie in verband met een zekere spanning tussen de intramurale canon en zijn extramurale versie; uiteindelijk wordt dit boek met oraties aan universiteiten in Nederland en de Nederlandse Antillen in Polen uitgegeven. Jammer genoeg wordt de discussie over de verhouding tussen de intra- en extramurale canon die een aantal jaren geleden op gang is gekomen maar mondjesmaat voortgezet. Dit terwijl de neerlandistische studies buiten het taalgebied een bepaald ontwikkelingsstadium hebben bereikt en binnen de muren

is men een nieuwe fase van de reflectie over het vak ingegaan. Een verder debat is nu zeer wenselijk zonet noodzakelijk. In de buitenlandse neerlandistiek was er altijd al grote belangstelling voor de 'randgebieden' van de Nederlandstalige literatuur. Een goed voorbeeld levert de koloniale letterkunde. Zowel in de Verenigde Staten als in Zuid-Afrika en in Midden-Europa heeft men er al lang aandacht voor gehad, zowel binnen de universitaire curricula als ook in het kader van eigen onderzoek, dat in veel gevallen voor de bestudering van de Nederlands-Indische literatuur ingesteld was. Deze trend wordt de afgelopen jaren kracht bijgezet door het feit dat de Vlaamse literatuur over Belgisch Kongo eveneens door de extramurale literatuurbeschouwers wordt verkend. Maar nog meer inzicht in deze belangstelling voor de zogeheten 'randgebieden' verschaft de opkomst van de interesse voor het Afrikaans. Het is alsof de extramurale neerlandistiek, en dan heb ik het vooral over Midden-Europa, zich herkende in de parallele politieke en economische transformatie in de Republiek van Zuid-Afrika in haar overgang naar een democratisch bestel, in de ervaring van de ideologische bezoedeling van de voorbije decennia en in het streven om de taal en de letterkunde in andere contexten te positioneren, en *last but not least*, in de existentiële uitdaging die elke veeltalige, multiculturele en multiraciale samenleving is waar de eerste, tweede en derde wereld bij elkaar komen.

De extramurale literatuurwetenschappers identificeren zich dus met de postkoloniale studies, in de een of andere gedaante, vanuit hun eigen existentiële ervaring van anders-zijn en anders-worden (die niet ver staat van de beleving van de geglobaliseerde wereld door de jongste generatie, d.i. door hun studenten wiens herinnering niet verder reikt dan de jaren negentig, de tijd van de overgang dus). Dit verklaart tot op zekere hoogte de interesse voor deze vakken en hun positie in de curricula. Dat men buiten de Lage Landen op een andere manier geconditioneerd is, daar zal niemand aan twijfelen. Het bovenvermelde is maar één voorbeeld. Jammer genoeg worden de verschillen nog altijd gedachteloos teruggevoerd tot het gebrek aan dat wat de moedertaalsprekers van het Nederlands wel bezitten (ervaring van opgroeien in een Nederlandse omgeving, schoolopleiding binnen het taalgebied, talige en culturele competenties etc.). Maar er zijn er ook verschillen waardoor de extramurale neerlandicus beter voorzien is. Als student kon ik bijvoorbeeld niet begrijpen dat de Nederlandse literatuurgeschiedenis alleen over een Knuvelder beschikte en dat ik begin tachtig op dit boek uit de jaren vijftig aangewezen was als het om het nieuwste literair-historische compendium ging. Voor mij was het verwonderlijk dat een van de Nederlandse professoren op mijn verwondering met de volgende woorden reageerde "Literatuurgeschiedenis? Nee, daar beginnen wij niet aan!" (Gelukig bracht het project van de nieuwe literatuurgeschiedenis daar verandering in.) Binnen de studie van de Poolse literatuur daarentegen had men toen in diverse oude en nieuwe, een- en

meerdere uitgaven allerlei literair-historische concepten uitgeprobeerd en men borduurt nog steeds op dit patroon voort, zij het nu met behulp van veel modernere methodologieën. Wanneer dus Pamela Pattynama in een van haar voetnoten vermeldt dat Julia Kristeva bekendheid aan de Russische formalist Mikael Bakhtin gaf, ben ik haar dankbaar dat zij eraan toevoegt “in het Westen” (p. 47) want in Midden-Europa, bijvoorbeeld in Polen, waren zijn ideeën al veel langer bekend. Er zijn legio van zulke kleine en grote voorbeelden dat de bestaande verschillen voor beide partijen verrijkend kunnen werken mits zij erkend worden.

Trouwens, waar zouden de hedendaagse culturele studies en de hele literatuurwetenschap van het avondland zijn zonder de zo-even genoemde Julia Kristeva, Tzvetan Todorov die ook uit dit deel van het vasteland komt of Vladimir Propp? In haar boek *Literaturoznawcze dyskursy możliwe: Studia z dziejów nowoczesnej teorii literatury w Europie Środkowo-Wschodniej* [Mogelijke literatuurwetenschappelijke discoursen: Studies in de geschiedenis van de literatuurtheorie in Midden- en Oost-Europa] verwijst Danuta Ulicka naar de baanbrekers uit het Midden- en Oost-Europa die soms in vergetelheid zijn geraakt. In haar voetsporen zou men kunnen vragen waar zou het structuralisme of de verteltheorie vandaag zijn zonder de morfologie van het toversprookje van de Rus Vladimir Propp en van zijn voorganger Aleksandr Nikiforov? Zou een Roland Barthes of een Claude Bremond zonder hen denkbaar zijn? Was de ethische conceptie van literatuur van David Carroll uit de jaren zeventig niet het intrappen van open deuren, nadat hierover reeds vijftig jaar eerder door de Polen Kazimierz Wóycicki en Romand Ingarden, en de Rus Jurij Tynjanov gediscussieerd was? Zij allen gingen in op de vraag of het werk zelf, de tekst als zodanig, of de tekst als functie van de context moet worden ontleed (een dilemma wat de altijd spottende schrijver en vertaler Tadeusz Boy-Żeleński samenvatte als: tanden poetsen of handen wassen [Ulicka 2007: 220]). De esthetisering en hybridisatie van de literatuurbeschouwing, dit ‘verlitteren’ van het vak als in de postmoderne fase, is eveneens niet door Eco of de Franse poststructuralisten uitgevonden maar werd reeds deel van benadering van Viktor Sklovski, Jurij Tynjanov of Olga Freudenberg. De hoekstenen voor de moderne literatuurbeschouwing als wetenschappelijke discipline lijken in het Midden- en Oost-Europa te zijn gelegd waarschijnlijk omdat dit deel van het continent aan het begin van de 20ste eeuw uitzonderlijk multicultureel, veeltalig en politiek in beweging was. Noodzakelijkerwijs werden de mensen daardoor intellectueel gestimuleerd van cultuur, taal, politiek systeem te veranderen, zij moesten regelmatig omschakelen. Opvallend is dat de lezing en interpretatie van dergelijke ideeën in het Westen nooit volledig was, in feite niet eens vertegenwoordigend voor wat hier gaande was (sommigen omschreven de intellectuele houding van de eerste tegenover de tweede wereld zelfs als kolonialistisch). Bijvoorbeeld, de

receptie van Propp was in het Westen linguïstisch en de saussuriaans georiënteerd zonder dat men zich boog over de 'natuurlijke' biologische en darwinistische omgeving waaruit zijn denken is gegroeid. Dat dergelijke ontwikkelingen door historische rampen bruut werden onderbroken, neemt de voortrekkersrol ervan niet weg.

Indien ik hierover – naar aanleiding van de oraties – uitweid, is het om des te sterker de noodzaak te beklemtonen van grensovergangen en het feit dat men de 'randgebieden' moet koesteren en een oor hebben voor wat mensen in de marge zeggen en hoe zij spreken.

Van 'randgebieden' naar 'tussen-in' van het vak

Sinds algemeen aanvaard wordt dat we met een proces te maken hebben van verplaatsing van de periferie naar het centrum, kan ik zonder schromen het terrein waarin de auteurs van de oraties opereren, eenvoudigweg 'randgebieden' noemen. De auteurs thematiseren op diverse manieren hun vak, dat al dan niet neerlandistisch te noemen is, maar doen dat op een bijzondere manier. In de regel ondernemen ze een poging om zich buiten de vaste kern van de Laaglandse neerlandistiek te bewegen (ondanks haar jarenlange verbintenis met Nederland neemt Marlene van Niekerk hier als schrijfster vanzelfsprekend een uit de aard der zaak uitzonderlijke positie in, maar ook zij, vanuit haar eigen Nederlandse ervaringswereld en door te zinspelen o.a. op Elisabeth Eybers of J.M. Coetzee, twee Zuid-Afrikaanse auteurs met een bijzondere relatie met en tot de Nederlanden, schrijft zich op haar individuele manier in dit stramien in). Eigenlijk zou de term 'tussen-in' nog beter bij mijn betoog passen omdat dit niet zo gecentraliseerd is, dit wil zeggen niet vanuit de beleving van het centrum geformuleerd maar vanuit het tussengebied. Ik ben van mening dat de auteurs in deze bundel als vanzelf een brug lijken te bouwen, niet alleen naar de koloniale ander maar ook in menige opzichten naar de ander in hun eigen vak. Zij thematiseren in hun bijdragen diverse dimensies van de dualiteit (om met Van Kempen te spreken [p. 68] – van gids en gegidste, insider en outsider, kijker en bekekene, hier en daar en zo verder; in een vergelijkbare context heeft Praamstra het over de oppositionele concepten zoals in de koloniale literatuur gerepresenteerd [p. 150]). Zodoende komen ze ook nader aan de vakbeoefening *extra muros* die van nature tweeslachtig en interdisciplinair is. Ook al zijn ze zich waarschijnlijk niet volledig bewust van dit effect, door hun aanpak en de tussenpositie die zij zelf innemen, benaderen ze de neerlandistische ander, de extramurale neerlandistiek. Zie daar de reden voor onze belangstelling als extramurale neerlandici in de manier van denken en werken, in het métier van de auteurs van deze oraties. De auteurs in deze bundel zijn, zoals

de extramurale neerlandici, niet 'raszuiver,' ze zijn tussenwezens. Zonder dat men op de details van hun professionele biografie ingaat, is het duidelijk dat ieder van hen veranderd is door de xenofanische ervaring van het vreemde en het eigene in en door hun vak – ze zijn als het ware 'versurinaamst' en 'verhollandst,' 'verafrikaanst' en 'verindischt' (en terwijl ik dit schrijf weet ik dat dit maar de halve waarheid is en erger nog dat uit deze formulering weer eens blijkt hoe sterk het centralistische denken ingeburgerd is). Waarschijnlijk in een grotere mate dan een doorsnee Nederlandse academische neerlandicus waren zij genoodzaakt grensoverschrijdend te werk te gaan. En grensoverschrijdingen zijn niet alleen kenmerkend voor de (post)koloniale letterkunde, zoals menig auteur aan deze bundel bewijst, maar ik merk dit ook als een neerlandistische topos buiten de muren. Zoals gezegd, heeft de koloniale literatuur altijd een belangrijke positie in de extramurale curricula en literatuurlijsten ingenomen en het verscheurd worden tussen Oost en West of Noord en Zuid is voor menig extramurale neerlandicus kenmerkend.

Neerlandici in het buitenland – en daarmee bedoel ik niet alleen de buitenlandse vakgenoten, maar dikwijls ook Nederlandssprekende collega's die elders buiten de Lage Landen als moedertaalsprekers te werk zijn gesteld en wortels schieten – worden dikwijls als onontbeerlijk gezien voor een bepaald soort onderzoek. Alles wat vergelijkend van aard is (taalkunde) of waar het recipiërend milieu aan bod komt (letterkunde) kan moeilijk zonder de lokaal arbeidende krachten. En toch ontsnapt menig neerlandicus in het buitenland aan deze visie door uitspraken te wagen over de centrale neerlandistische thema's of door eigen probleemstellingen te formuleren die relevant zijn vanuit hun optiek en literatuur- en wereldbeleving maar niet altijd als zodanig door de intramurale neerlandici ervaren. In deze hoedanigheid worden zij niet altijd in acht of *au sérieux* genomen. (Over mijn eigen conditie en die van mijn vakgenoten gesproken: 'extra muros' wil niet alleen zeggen aan de periferie van de geografie maar ook aan de rand van de in het vak toonaangevende mentaliteit, het dominante bewustzijn en – om het kafkaïaanse begrip *kleine Literatuur* en de manier waarop hij daarbij de taal problematiseerde weer eens in herinnering op te roepen – in de marge van het taalgebruik).

Nog steeds is het niet helemaal doorgedrongen dat de extramuralen de Nederlandse studies met hun eigen bagage binnentreden, en dat hun geconditioneerdheid veel positieve elementen met zich meebrengt. En die zijn niet gering. Het is opmerkelijk dat men het bonte assortiment dat binnen het taal- en cultuurgebied, bijvoorbeeld door de allochtonen, wordt aangebracht wel erkent en de rijke geschakeerdheid van het extramurale inzicht maar moeilijk. Is dat een kwestie van cijfers of speelt hier politiek parten? Is de opvangcapaciteit van de Nederlandse literatuurbeschouwing werkelijk zo klein dat daar geen ruimere

plaats gemaakt kan worden voor de benadering zoals dit *extra muros* wordt ontwikkeld? Extramurale neerlandistiek kent haar eigen ontwikkeling en heeft haar eigen karakter. De intramurale neerlandistiek kan de extramurale probleemstellingen en prioriteiten afwimpelen. Dat is haar goede recht. Maar ze kan ook, naar het voorbeeld van de geponeerde stellingen in de oraties, buiten de grenzen gaan kijken en dan wel op een gestructureerde en stelselmatige wijze.

De bezinning over de inbedding van de neerlandistische studies in een brede internationale context wordt nauwelijks vergezeld door het voor de hand liggende idee om de extramurale beoefening van het vak daarbij te betrekken. Waarom ziet men niet in dat neerlandistiek als zodanig reeds internationaal is dankzij de extramurale neerlandistiek? Haar bestaan maakt het vak internationaler dan menig binnenmuurse criticus van de neerlandistiek wil erkennen. Is hiervoor een bijzonder aanvoelingsvermogen nodig? Dat kun je toch als het ware op je klompen aanvoelen! Mogen de nesten vooral in de Nederlanden gebouwd worden, de vogels vliegen al heel lang en ver rond de wereld. De auteurs van de oraties bewijzen dit onomwonden en Praamstra zet in zekere zin de puntjes op de i wanneer hij op de postkoloniale Nederlands-Indische literatuur een bepaalde redenering loslaat die eveneens bij mijn betoog past: om het kort te houden – uitgerekend problematische dingen kunnen beter begrepen worden vanuit een internationaal perspectief.

De landen in Midden- en Oost-Europa hebben weliswaar zelf geen koloniale machten voortgebracht maar de houding tegenover de meer naar het Oosten gelegen gebieden van vele landen uit de regio, van Polen in het Noorden tot aan Servië in het Zuiden, kent het verschijnsel van *borderland* of *marches*, laat staan randgebieden. Literatuur (daarover en daarvandaan) thematiseerde dit op diverse manieren en werd door de literatuurbeschouwers in die landen op verschillende wijzen door de literaire historiografie en kritiek geanalyseerd. De Nederlands-Indische literatuur belichten bijvoorbeeld vanuit de Poolse overdenking van de literatuur over de *kresy* (grens- of randgebied) zou bijzonder vruchtbaar kunnen zijn. Ik noem maar iets wat min of meer voor de hand ligt als aanknopingspunt voor een gezamenlijke reflectie in vergelijkend en internationaler perspectief maar er zijn legio dergelijke voorbeelden.

Het idee voor deze bundel ontstond in Polen, een belangrijk punt op de extramurale kaart van de neerlandistiek. Een collega zei dat we met deze bundel als extramurale neerlandici terugschrijven. Ik stond daar even bij stil en concludeerde dat dit enerzijds niet waar was, omdat de oratieteksten in Nederland en Aruba zijn geschreven en dat dit anderzijds wèl waar was omdat we buiten de muren misschien ontvankelijker zijn voor een bepaalde benadering en dat deze bundel een nieuwe tendens binnen de Nederlandse studies doet uitkomen. Met andere woorden, dat voor dit terugschrijven deze oraties gebruikt worden, ligt voor de

hand – alle auteurs, ieder op zijn en haar eigen manier, problematiseren het literaire instrumentarium van het machts- en identiteitscentrum en proberen het bekende (literaire én literatuurwetenschappelijke) verhaal te herschrijven. Deze werktuigen kunnen toegeëigend worden. De migrant is een dubbele observator, schrijft Van Kempen (p. 87) en ik voel me genoodzaakt om daaraan toe te voegen – de extramurale neerlandicus ook.

Slot

Het is te hopen dat de hier aangeboden oraties specimina zijn van een groter opening van het vak, zowel van binnenuit als van buitenaf. Dat de grenzen er zijn, staat buiten kijf. Met de omslag van dit boek willen wij niet zozeer te kennen geven dat ze bestaan, maar dat ze dienen overschreden te worden. In hun bestaan en door hun bestaansvormen problematiseren de grenzen voortduren zichzelf en trekken hun vastheid in twijfel zoals de voor Holland stereotiepe sierbloemen die als snijbloemen hoog in de lucht aan een boom met diepe wortels hangen.²

Bibliografie

- Deleuze, G. et F. Guattari. 1975. *Kafka: pour une littérature mineure*. Paris: Éditions de Minuit.
- De canon van Nederland. Juni 2009 <<http://www.entoen.nu/>>.
- Hellinga, G.G. 2007. *De Canon van ons Vaderlands Verleden: Geschiedenis van Nederland*. Zutphen: Walburg Pers.
- Herbert, Z. 1993. *De bittere geur van tulpen: Holland in de Gouden Eeuw*. Vert. [uit het Engels naar de oorspr. Poolse uitg.] en bew. door Gerlof Janzen. Amsterdam: Contact.
- . 1991. *Still Life with a Bridle: Essays and Apocryphas*. Trans. John and Bogdana Carpenter. New York: Ecco Press.
- De historische canon van Fokke & Sukke*. Juni 2009 <www.foksuk.nl> & <www.catullus.nl>.
- Kafka, F. 1974. *Dagboeken 1910-1913*. Deel I. Vert. Nini Brunt. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij.
- . 1990. *Tagebücher*. Herausgegeben von Hans-Gerd Koch, Michael Müller und Malcolm Pasley. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Koch, J. 2000. "Relaties tussen de extramurale en intramurale neerlandistiek in intercultureel perspectief: naar een nieuwe verstandhouding." *Interculturaliteit*. Red. Paul van den Heuvel. Bratislava: Stimul. 38-48.

² Met dank aan Siegfried Huigen en Pawel Zajas voor hun lectuur en nuttige suggesties bij een eerdere versie. Voor de definitieve vorm echter draag ik alleen de verantwoordelijkheid.

- Musschoot, A.M. 2007. "Met cultuur over de brug: Enkele beschouwingen over nationalisme en internationalisme in de letterenstudie." *Neerlandistiek in contrast: Handelingen Zestiende Colloquium Neerlandicum*. Reds. J. Fenoulhet, A.J. Gelderblom & M. Kristel et al. Amsterdam: Rozenberg Publishers. 12-34. Juni 2009 <http://www.dbnl.nl/tekst/_han001200701_01/_han001200701_01_0002.htm>.
- The Nobel Prize in Literature*. Juni 2009 <http://nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/>.
- Topolska, U. 2009 *Od literatury gástarbeiterów do literatury niderlandzkiej (1993-2003): Debiuty pisarzy niderlandzkojęzycznych o podwójnych korzeniach kulturowych w perspektywie historycznoliterackiej*. Biblioteka Niderlandzka i Południowoafrykańska. Poznań: Zakład Studiów Niderlandzkich i Południowoafrykańskich IFA UAM.
- Ulicka, D. 2007. *Literaturoznawcze dyskursy możliwe: Studia z dziejów nowoczesnej teorii literatury w Europie Środkowo-Wschodniej*. Kraków: Universitas.
- Vogel, M. 1999. "Intra- en extramurale geschiedschrijving." *Neerlandica Extra Muros* XXXVII.2. 8-14.
- Vorm, P. van der. 1999. "Een literaire canon met een kuiltje jus." *Neerlandica Extra Muros* XXXVII.2. 1-7. Juni 2009 <<http://s2.ned.univie.ac.at/CMS/Nederlandistik/Jahresberichte/dm;1/tm;NederlandistikJahresberichte/text;1/dokutextid;30647/>>.